

Wojciech Budzisz

"Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492", Grażyna Rutkowska, Warszawa, 2014 : [recenzja]

Rocznik Lituanistyczny 2, 269-275

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

gdyż ich znak herbowy, identyczny z herbem Lis, a wyobrażający rogacinę w słup dwukrotnie przekrzyżowaną, jest znakiem kreskowym, którego mogli używać jako znaku własnościowego jeszcze przed unią horodelską”.

Dyskusja, czy i które rody miały swoje znaki, które później ewoluowały w herby, toczyła się już sto lat temu. Józef Puzyna pokazał różne kniaziowskie znaki pieczętne wraz z ich ewolucją u osób spokrewnionych ze sobą¹³. Podstawowym elementem znaku jest strzała, krzyż, gwiazda i półpierzcień. Znak na tarczy rycerza z POGONI to też krzyż podwójny – nieprzyjęty przeciw z Korony. A zatem hipoteza – bo autor nie argumentował swojej racji – o używaniu przez Świrskich herbu zbliżonego, a po Horodle utożsamionego z polskim LISEM, może okazać się prawdziwa.

Należy poczynić dwie uwagi o charakterze redakcyjnym. Pierwsza, dość istotna, odnosi się do niejednoznaczności w cytowaniu źródeł. O ile polskie i łańskie teksty są przytaczane w oryginale, to staroruskie w transliteracji (przy dzisiejszej technice wydawniczej nie ma przecież problemu z wydrukowaniem tekstów cyrylickich w książkach pisanych „łacinką”). Dezorientuje to czytelnika, bowiem źródła te równie dobrze mogły być późniejszymi transkrybowanymi kopiami. Druga uwaga dotyczy braku konsekwencji w przypisach: np. ten sam tom *Metryki Litewskiej* – 14 Księga Wpisów, raz jest opisany (s. 105, przyp. 477) jako: „L[ietuvos] M[etrika], t. 14 (14)”, podczas gdy w poprzednim przypisie na tej samej stronie jako „RGADA F 389 *Metryka Litewska* księgi zapisej t. 14”.

Omawiana praca poszerza naszą wiedzę o społeczeństwie Wielkiego Księstwa Litewskiego, prezentuje na przestrzeni dwóch wieków dzieje wybranej rodziny, i to rodziny książęcej (kniaziowskiej). A jeśli stanie się pretekstem do dyskusji nad szczegółowymi ustaleniami autora i do dalszych dociekań – tym lepiej dla badanego przedmiotu.

Wojciech Budzisz
Nowy Tomyśl

Grażyna Rutkowska, *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*, Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2014, ss. 422, wykaz skrótów, spis nazw topograficznych, streszcz. ang. i niem., mapa, ISBN 978-83-7543-364-7, seria: „Itineraria Jagiellonów”, t. 1

W 2014 r. zostało opublikowane pierwsze z zaplanowanej serii „Itinerariów Jagiellonów”. W tym wielotomowym wydawnictwie, które zaprojektowała nieżyjąca już Profesor Izabela Skierska, mają zostać zebrane informacje dotyczące nie tylko Władysława Jagiełły i jego potomków zasiadających na polskim tronie, ale również ich żon¹. Zakres chronologiczny poszczególnych tomów w założeniu ma obejmować cały okres panowania kolejnych królów, włączając w to również lata przed koronacją, ale już po objęciu rządów

¹³ J. Puzyna, *O pochodzeniu kniazia Fedka Nieświzkiego*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1911, R. 4, nr 1, s. 6–15; nr 3–4, s. 43–47; nr 5–6, s. 74–82, tu: s. 75–78.

¹ Jako drugi tom serii ukazało się wznowienie wydanej w 1972 r. pracy: Antoni Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, wyd. 2 popr. i uzup., do dr. przygot. *idem*, Grażyna Rutkowska, Instytut Historii PAN, Warszawa 2015, ss. 172, wykaz skrótów, spis nazw topograficznych, streszcz. ang. i niem., mapa, ISBN 978-83-63352-58-5, seria: „Itineraria Jagiellonów”, t. 2.

hospodarskich w Wielkim Księstwie Litewskim. Zgodnie z tą zasadą, Grażyna Rutkowska – autorka omawianego tomu, objęła badaniami okres od marca 1440 r. (od decyzji, by Kazimierz Jagiellończyk udał się na Litwę jako *viccarius* Władysława Jagiellończyka) do lipca 1492 r. (do pogrzebu króla).

Opublikowane wcześniej przez Fryderyka Papée i Irenę Sułkowską-Kurasiową² itinera-ria tego władcy były tylko fragmentaryczne i nie mogły sprostać dzisiejszym wymaganiom. Autorka postawiła sobie zatem bardzo ambitne zadanie, biorąc na warsztat przeanalizowanie, po uprzednim zgromadzeniu, w założeniu wszystkich informacji o dokumentach najdłużej panującego potomka Władysława Jagiełły. I to dla czasów, gdy w kancelariach dopiero wprowadzano nowożytne zasady wytwarzania i przechowywania dokumentacji. O skali trudności świadczyć mogą chociażby wątpliwości pojawiające się przy datowaniu dokumentów zawartych w Metryce Litewskiej, a już w szczególności w 3 Księdze Wpisów. Próby określenia dat zawartych tam dokumentów mogą dawać kilka różnych rozwiązań. Jeśli zostały określone wyłącznie indyktem, to nawet czterech różnych dat rocznych (co 15 lat), a jeśli tytułaturą osoby sprawującej urząd, to rozpiętość może sięgać nawet kilkunastu lat. I to bez pewności co do poprawności ułożenia katalogów urzędników, które częściowo opierały się na tych samych źródłach. W takich wypadkach, gdy jedna data dzienna mogła dotyczyć różnych lat, autorka umieszczała ją w pierwszej z możliwych dat rocznych – uzupełniając tę notatkę o wymienienie wszystkich kolejnych możliwych dat oraz o pełny opis źródła. Natomiast w każdej z kolejnych możliwych dat rocznych odsyłała do tej pierwszej możliwej.

Na wydawnictwo, oprócz samego itinerarium, składa się: wykaz skrótów, będący głównie wykazem wykorzystanych źródeł i opracowań, indeks geograficzny wraz z mapą oraz pogrupowane w pięć działów dodatki. Z tych ostatnich najważniejszy jest dział I, będący wykazem dokumentów mylnie datowanych. Autorka w liczącej trzynaście stron tabeli zestawiała znalezione w publikacjach źródłowych błędnie określone daty, podając równocześnie ich poprawioną wersję. Kolejne działy dodatków zawierają: nieuwzględnione w itinerarium przekazy źródłowe, dokumenty rzekome Kazimierza Jagiellończyka, dokumenty wystawione w jego imieniu oraz dokumenty uznane za podejrzone lub falsyfikaty.

Informacje zestawione zostały w itinerarium w układzie chronologicznym z podziałem na poszczególne lata. W ramach każdego roku podana jest kolejno miejscowość (miejsce) i ramowe daty pobytu. I dopiero w tych ramach podawane są konkretne datyienne wraz z podaniem źródła. W przypadku oryginału wskazane jest też miejsce jego przechowywania i ewentualna dostępność w Internecie. Kolejno wymieniane są: wzmianki źródłowe, publikacje, rejestry, streszczenia i odpisy oraz informacja o publikacji podobny dokumentu. Dzięki tym szczegółowym zestawieniom otrzymaliśmy nie tylko informacje o kolejnych dniach pobytu władcy w danej miejscowości, ale i o towarzyszących temu okolicznościach, np. zjazdach, sądach czy prowadzonych pochodach wojsk.

Poniższe uwagi nie mają podważać kompetencji autorki, a wyłącznie zaakcentować kilka elementów, istotnych z punktu widzenia osób zajmujących się historią Wielkiego

² F. Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków średnich*, t. 1: *Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków 1904, s. 381–404; И. Сулковска-Курасева, *Итинерарий Казимира Ягеллона (составляющие подготовки)*, w: *Исследования по истории Литовской Метрики*, Москва 1989, s. 264–335.

Księstwa Litewskiego. Pierwsza z nich dotyczy wykazu skrótów, a ma na celu zwiększenie jego spójności przy publikacji zapowiedzianych kolejnych tomów itinerariów. Dla niektórych spośród wydawnictw źródłowych z XIX i początku XX w. zostały użyte skróty inne niż przyjęte w literaturze. Przykładami mogą być: wielotomowe zbiory akt wydane przez Wileńską Komisję Archeograficzną (AWAK lub AVAK) – tu „AktyVilKom”, Архивъ Юго-Западной Россіи... (ArchivJZR) – „ArchivJ-Z”, Опис документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ (ODVCA) – „OpisVCA”, czy też Акты Литовской Метрики opublikowane przez Leontowicza (ALM) – „AktyLM”.

Tom pierwszy *Kodeksu dyplomatycznego katedry i diecezji wileńskiej* (najczęściej chyba używany skrót to KDKW) został uzupełniony o wstęp i indeksy opublikowane w 1994 r. – i raczej ta data zamyka publikację. Natomiast regesty materiałów do tomu drugiego zostały opublikowane przez Grzegorza Błaszczyka w czasopiśmie „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”³. Niekonsekwentnie, ale może takie było zamierzenie autorki, „PSRL” zastosowano jako skrót na oznaczenie wielotomowego wydawnictwa „Полное Собрание Русскихъ Летописей” (w itinerarium wykorzystano tomy IV i VI). Osobno oznaczona została wydana w tomie XXXII tej publikacji tzw. Kronika Bychowca, tu oznaczona skróttem „KronBych”. Z wielotomowego wydawnictwa „Źródła dziejowe” wykorzystane zostały trzy tomy, ale każdy z nich oznaczony jest innym skróttem: tom V – „LustrRus XVII”, tom VI – „JablRew” i tom X – „JablWol”.

Oznaczenie ksiąg Metryki Litewskiej symbolem „LMetr” i cyfrą rzymską powoduje niespójność, bowiem księgi te tworzyły kilka serii numerowanych od początku w obrębie każdej z nich. W wykazie skrótów oznaczenie „LMetr VI” dotyczy 6 Księgi Spraw Sądowych, gdy pozostałe „LMetr” są to księgi wpisów. Jak zatem zostanie oznaczona 6 Księga Wpisów lub 6 Księga Spraw Publicznych? Może lepiej skorzystać z przyjętego w większości współczesnych edycji Metryki podwójnego oznaczenia, składającego się z numeru księgi w zbiorze przełamanego przez numer księgi w serii. Wskazana wyżej 6 Księga Spraw Sądowych ma numer 225/6, a 6 Księga Wpisów 6/6. Zamiast „LMetr”, na oznaczenie publikacji ksiąg Metryki Litewskiej lepiej użyć LM – skrót od Lietuvos Metrika oraz Литовская Метрика – honorując przy okazji pracę włożoną w ich przygotowanie przez litewskich (ale też białoruskich i ukraińskich) „metrykantów”. „MLM” to jak najbardziej фонд 389 w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, natomiast „ML” można użyć zarówno dla oznaczenia warszawskiej, transliterowanej kopii Metryki Litewskiej w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, jak i publikowanych ksiąg Metryki (np. podymnego). Skorygować powinno się też opis bibliograficzny 30 Księgi Wpisów Metryki („LMetr XXX”, a zgodnie z podaną wyżej zasadą podwójnej numeracji: LM 30/30), bowiem tytuł publikacji zapisany został w języku białoruskim w postaci: Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, Кніга 30 (1480–1546), Кніга запісў № 30 (копія канца XVI ст.), падрыхтаваў Валеры́й С. Мянжынскі, Мінск 2008, Беларуская Навука, ss. 386.

Kolejne uwagi są uzupełnieniem ustaleń autorki, a nie próbą kwestionowania jej badań. W dziale II dodatków zawierającym „przekazy źródłowe nie uwzględnione w itinerarium” został opisany dokument wystawiony w Stepaniu dla mieszczan łuckich (s. 396).

³ G. Błaszczyk, *Regesty dokumentów diecezji wileńskiej z lat 1507–1522 Jana Fijałka i Władysława Semkowicza*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica” 2003, t. 9, s. 247–299.

Autorka bardzo ostrożnie określiła przedział czasowy jego wystawienia na lata 1463–1477. W odnalezionych przez nią trzech opublikowanych wersjach dokumentu oznaczenie daty jest niejasne. Leontowicz („AktyLM”) odczytał „Августъ 13 день, Индиктъ” i w ogóle nie rozwiązał daty, Jabłonowski („JabłRew”) „Аwhusta третинадцат ден” i też nie wskazał żadnej daty. Natomiast Mianżynski („LMetr XXX”, czyli LM 30/30) odczytał „августъ, 13 индиктъ” i sugerując się numerem indyktu, uznał, że dokument wystawiony został w 1480 r. Jednakże dla tego roku nie pasuje lista świadków. Grażyna Rutkowska słusznie ograniczyła – właśnie na podstawie listy świadków – możliwy przedział czasowy. Nie skonfrontowała jednak wszystkich tytułów, jakimi został określony Iwan Chodkiewicz z katalogiem urzędników województwa wileńskiego. Jako namiestnik ludzki został on tam wymieniony w latach 1470–1471; jego poprzednika nie było już 29 VI 1460, a następca został odnotowany już 10 IV 1473⁴ (ULit I, poz. 2779–2781). Ponieważ od maja do listopada 1465 r. król przebywał w Koronie, to cyfra 13 oznacza dzień miesiąca, a nie indykt. Najpóźniej więc dokument został wystawiony w 1472 r. W latach 1463–1472 Kazimierz Jagiellończyk tylko dwukrotnie przebywał w dacie zbliżonej do 13 sierpnia w okolicach Łucka. W 1470 r., od 31 VII do 22 IX (w tym też 13 VIII) był we Lwowie. Natomiast w 1469 r. już 1 VIII był w Łucku, 18 VIII nadal na Litwie, a już 8 IX w Grodnie. Jak wykazał Seweryn Wysłouch⁵, z Łucka do Grodna, nie opuszczając Litwy, można było latem podążyć prosto na północ w kierunku Drohiczyna lub nieco nadkładając drogi, właśnie przez Stepań. W 561 Księdze Metryki kolejną wersję tego dokumentu opublikował Wołodumir Krawczenko (LM 561/4 – Литовська Метрика, Книга 561, Ревізії українських замків 1545 року, підготував Володимир Кравченко, Київ 2005, s. 598). Odczytał on „августа третинадцет ден”, a taką samą datę roczną (tj. 1469) podał w przypisie na podstawie itinerarium Sułkowskiej-Kurasiowej⁶.

We wspomnianej wcześniej 3 Księdze Wpisów Metryki Litewskiej (LM 3/3, s. 37) wpisane jest nadanie na rzecz kniazia Fedora Worotyńskiego trzech włości, wystawione 10 II, indykt 11, w Brańsku („Бранескъ”). Dokument, zgodnie z przypuszczeniami autorki, został wystawiony w 1448 r., bowiem został on potwierdzony i rozszerzony w akcie z 28 III 1455 r. (LM 3/3, s. 39). Na tej podstawie można uzupełnić wpis z 10 II 1448 o Brańsk jako miejsce wystawienia (w itinerarium „bmw.”).

Siemaszko Epifanowicz otrzymał 4 I 1452 nadanie kilku włości w powiecie łuckim. Dokument wystawiony w Wilnie został dwukrotnie wciągnięty do 25 Księgi Wpisów Metryki (LM 25/25, s. 294–295, d. 243 i 244). Regest tej donacji, z datą 8 I 6960 (tj. 1452) r., ale bez miejsca wystawienia, znajduje się w 3 Księdze Wpisów (LM 3/3, s. 58). Jak wynika z itinerarium, Kazimierz Jagiellończyk w dniach 3–10 I 1452 przebywał w Wilnie. Można więc przyjąć, że pomimo braku w regeście miejsca wystawienia aktu, było to również Wilno.

Zgodnie z relacją Długosza, Kazimierz Jagiellończyk wyjechał z Łęczycy po 29 IV 1466 i udał się do Brześcia Kujawskiego na Zielone Świątki, które w tym roku przypadły 25 VI i od tej daty autorka notuje pobyt króla w Brześciu. W Metryce Litewskiej (LM 3/3,

⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1: Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 384–385, poz. 2779–2781.

⁵ S. Wysłouch, *Dawne drogi Polesia. Ze studjów nad historją gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, „Ateneum Wileńskie” 1937, R. 12, s. 146–204, mapa.

⁶ И. Сулковска-Курасева, *op. cit.*

s. 38/39) znajduje się dokument wystawiony 3 V, indykt 14, w „Берестыи”. Występuje w nim, z tytułem wojewody wileńskiego, Michajło Kieżgajłowicz, który odnotowany jest na tym urzędzie w latach 1459–1476. Rozwiązując datę opisaną indyktem 14 jako 3 V 1466, można przyjąć, że władca przybył do Brześcia (Kujawskiego, nie Litewskiego) już o trzy tygodnie wcześniej. Na tę donację powołała się też Grażyna Rutkowska. Umieściła ją jednak w dziale II dodatków i opisała: „[1459–1476, Birsztany]”. Prawdopodobnie omyłka powstała wskutek wpisania Birsztan (występujących w Metryce w kolejnym wpisie) w miejsce Brześcia.

W Trokach w 1442 r. wielki książę Kazimierz wystawił list potwierdzający przymierze z wojewodą mołdawskim Eliaszem. Datę spisania autorka określiła jako „20 [lub 8] VII”, ale wobec przytoczonych przez nią wszystkich źródeł lepiej zapisać ją jako „8 [lub 20] VII [lub VI]”. O ile bowiem zniszczony oryginał daje oboczność odczytu dnia 8/20 (pisane „и”/„к”) i miesiąc „июль”, to szesnastowieczna kopia 5 Księgi Wpisów Metryki przekazuje dzień 8 i miesiąc „июнь”.

Być może tego samego rodzaju oboczność 8/20 powstała przy przepisywaniu 3 Księgi Wpisów Metryki. Konsekwencją była trudność z datowaniem pobytu króla w Brześciu („у Берестыи” – a więc nie w Birsztanach) i przesunięciem do działu II dodatków (s. 387). Rok określony indyktem 15 (LM 3/3, s. 43) autorka słusznie określiła jako 1452. Korekta daty dziennej z 20 V na 8 V umożliwiła doprecyzowanie daty podróży króla – zgodnie z itinerarium Kazimierz po wyjeździe z Wilna po 25 IV, przez Brześć i Parczew już 17 V był w Lublinie.

Dnia 7 III, indykt 7, w Wilnie król nadał skarbnemu „Секы” (LM 3/3, s. 40 – „Се[нь]кы”) pustowszczyznę w okolicach Wysokiego Dworu. Autorka w przypisie 399 utożsała beneficjenta tego nadania z Sieńką Kalinikowiczem – skarbnym Świdrygiełły, znanym z dokumentu z 9 I 1450 r. Istnieje jednak jeszcze taka możliwość, że ów Sek (odczytany jako [I]sek) jest tożsamy z Isaczkiem – Żydem lwowskim, który był skarbnym litewskim w latach 1486–1488.

W dniu 18 IX, indykt 13, zostało wystawione na rzecz kniahini Michajłowej i jej syna Juszka wznowienie nadania „Меншое” w powiecie Kleckim (LM 3/3, s. 43). Powodem ponownego wystawienia było spalenie poprzedniego dokumentu. Można się domyślać, że ten utracony akt jest tożsamy z opiewającym na tę samą włość, datowanym 24 I, indykt 14, a wpisanym pozycję wcześniej w tej księdze Metryki. Skoro zniszczony dokument został wystawiony w 1451 r. (na podstawie listy świadków), to data potwierdzenia powinna być późniejsza, co wyklucza rok 1449. Jak zauważyła Grażyna Rutkowska w przypisie 220, Kazimierz Jagiellończyk dnia 18 IX, w pozostałych latach zgodnych z indyktem 13 (tj. w 1464 i 1479 r.), przebywał w Koronie. Prowadzi to do wniosku o błędnym oznaczeniu daty wystawienia dokumentu. Natomiast co do miejsca jego wystawienia, to były to raczej Przejaje (na południowy wschód od Trok) niż wskazany przez autorkę Perełoj koło Połocka.

Na stronie Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej udostępniony został m.in. zbiór dokumentów miasta Poznania. Wśród nich znajduje się spisane w Grodnie rozstrzygnięcie przez Kazimierza Jagiellończyka sporu pomiędzy poznańskimi cechami krawców i sukienników z 1483 r.⁷ Na jego podstawie autorka omyłkowo stwierdziła, że król przebywał w Grodnie

⁷ Zob. <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=13834&from=publication> [data dostępu: 10.10.2016].

6 listopada i było to pojedyncze potwierdzenie w tym mieście. Najprawdopodobniej jest to skutkiem odczytania zapisu „6.II” jako „6.11”, bowiem dokument został wystawiony w czwartek, w dniu św. Doroty. Data 6 II 1483 jest zgodna z itinerarium.

W dziale II dodatków (s. 397) Grażyna Rutkowska umieściła dostępne na tej samej stronie (wbc.poznan.pl) potwierdzenie spłacenia przez władze i mieszczan poznańskich sumy 2000 złotych węgierskich z 1468 r.⁸ Dokument został wystawiony w Łęczycy („Lanczycze”) we wtorek przed świętem św. Małgorzaty, czyli 11 VII 1468. Uzasadnieniem przesunięcia do dodatków był brak potwierdzenia pobytu króla w Łęczycy w 1468 r. Nie ma jednak powodów by wykluczyć możliwość przejazdu przez Łęczycę – w drodze z Chęciny ([po 1] VII) do Koła (13–17 VII).

W 6 Księdze Spraw Sądowych Metryki zachowany jest list królewski skierowany do Jana Kieżgajłowicza – wystawiony w Grodnie, w listopadzie indyktu 5 (LM 225/6, s. 272, d. 404.3). Autorka umieściła tę informację w dziale II dodatków (s. 385), wraz z komentarzem o przypuszczalnie błędnej indykcji. Jednakże pobyt króla w Grodnie w listopadzie 1456 r. jest zgodny z itinerarium – Kazimierz Jagiellończyk przebywał w tym mieście w dniach od 25 XI do 7 XII tego roku.

Przykładem błędnej indykcji w przekazie źródłowym jest nadanie dla Hryńka Wołłowicza datowane „y Довкрах” 2 II, indykt 13 (LM 3/3, s. 28). Rok 1450 jest niezgodny z okresem sprawowania przez Michała Kieżgajłowicza urzędu namiestnika smoleńskiego, którym był w latach 1451–1458. Autorka, umieszczając w dziale II dodatków wzmiankę o pobycie króla w Daugach, podała cały zakres lat – zgodny z tytułaturą. Można jednak opuścić lata: 1454, 1455 i 1456, w których Kazimierz Jagiellończyk przebywał w Koronie.

W 3 Księdze Wpisów (LM 3/3, s. 38) znajduje się informacja o dokumencie wystawionym w „Бродли”, datowanym indyktem 9. Beneficjentem był Mikita – pisarz w latach 1449–1469⁹ (UDR XI, poz. 867), a świadkami: Hryń Wołłowicz – odnotowany jako koniuszcy już w 1451 r.¹⁰ (UDR XI, poz. 233) i Waško, pisarz w latach 1449–1477¹¹ (UDR XI, poz. 868). Zgodny z indyktem i latami sprawowania urzędów jest okres od września 1460 do sierpnia 1461 r. Jeśli „Brodla” jest zepsutą przez kolejnych kopistów księgi nazwą Brodni, to król przebywał tam od 28 VIII do 3 IX 1460.

Dział II dodatków można uzupełnić o kolejny (poza wskazanym w itinerarium 7 XI 1442) pobyt Kazimierza Jagiellończyka w Oniksztach. Zgodnie z 3 Księgą Wpisów (LM 3/3, s. 50) uczynił tam nadanie w dacie opisanej wyłącznie indyktem 1, tj. IX 1452 – VIII 1453, lub IX 1467 – VIII 1468, lub IX 1482 – VIII 1483. Tak samo należałoby postąpić w przypadku Mińska (LM 3/3, s. 53) datowanego indyktem 12, tj. IX 1448 – VIII 1449 lub IX 1463 – VIII 1464 (w okresie od IX 1478 – VIII 1479 król przebywał w Koronie). Grażyna Rutkowska zawężyła ramy chronologiczne do czerwca, lipca 1449, ale zawarte w przypisie 208 uzasadnienie nie jest wystarczające do wykluczenia innych możliwości.

⁸ Zob. <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=12853&from=publication> [data dostępu: 10.10.2016].

⁹ *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 11: *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*, red. A. Gąsiorowski, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 121, poz. 867.

¹⁰ *Ibidem*, s. 54, poz. 233.

¹¹ *Ibidem*, s. 121, poz. 868.

Troki są kolejnym miejscem akcji prawnej opisanym wyłącznie tymże samym indykiem 12 (LM 3/3, s. 54). W podanych okresach król co najmniej czterokrotnie przebywał w tym mieście i dlatego niesłuszna jest sugestia autorki, że dotyczyło to jego bytności w dniach 3–8 V 1449.

Powyższe drobne uwagi i sugestie świadczą o skali zadania, którego autorka się podjęła i z którego znakomicie się wywiązała. Ogrom włożonej pracy sprawił, że otrzymaliśmy publikację faktycznie będącą repertorium dokumentów i wzmianek źródłowych związanych z Kazimierzem Jagiellończykiem. Tak przygotowany rejestr (chronologicznie ułożony, spójny i zweryfikowany pod kątem zgodności *locum z actum/datum*) stanowić będzie na wiele lat nieocenioną pomoc badawczą dla badaczy zajmujących się historią XV w.

Wojciech Budzisz
Nowy Tomyśl

Tomasz Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, ss. 800, bibliog., indeks, il., ISBN 978-83-2313-600-2

Autor omawianej monografii, Tomasz Kempa, jest znanym badaczem wczesnego okresu nowożytnego (XVI–XVII w.), specjalizującym się w dziejach reformacji, kontrreformacji i prawosławia w Rzeczypospolitej, szczególnie w Wielkim Księstwie Litewskim i ukraińskiej części Korony Polskiej. Tym zagadnieniom poświęcił wszystkie swoje monografie i inne publikacje naukowe, poczynając od pracy magisterskiej o Konstantym Wasylu Ostrogskim (1993) przez rozprawę doktorską o Mikołaju Krzysztofie Radziwille Sierotce (1998) i habilitacyjną – o obronie swobód wyznaniowych przez protestantów i prawosławnych w Rzeczypospolitej do połowy XVII w. (2007). Obecna publikacja to tzw. praca profesorska na tytuł profesora nauk humanistycznych.

Na samym początku trzeba wskazać na słuszność wyboru tematu przez autora. Jest to bowiem temat ważny i choć w części zbadany, to brakuje do tej pory całościowego spojrzenia w kontekście dziejów jednego, ważnego miasta oraz całej Rzeczypospolitej. Temat jest przy tym trudny, ponieważ dotyczy problematyki bardzo delikatnej – stosunków wyznaniowych, w tym szczególnie roli Kościoła katolickiego w stosunkach z protestantyzmem i prawosławiem, co z natury rzeczy może budzić kontrowersje. Przedmiot badań wymaga zatem szczególnej ostrożności i obiektywizmu, zajęcia się nim *sine ira et studio*, co zresztą powinno być oczywiste dla każdego historyka. Niebagatelne znaczenie ma przygotowanie Tomasza Kempy do podjęcia tego właśnie tematu, co widać wyraźnie z całej jego dotychczasowej drogi naukowej.

Monografia ma układ tradycyjny – składa się ze wstępu, jedenastu rozdziałów, zakończenia, bibliografii i indeksu osobowego. Dodatkowo zamieszczono aneks i kolorowe ilustracje. We „Wstępie” został zdefiniowany temat monografii, uzasadniono jego wybór oraz przedstawiono literaturę przedmiotu i źródła. Jak wspomniano, wybór tematu książki nie nasuwa właściwie wątpliwości. Również przyjęte przez autora ramy chronologiczne i terytorialne są dość oczywiste. Pewne wątpliwości może jedynie budzić cezura końcowa, czyli koniec XVII w. – autor uzasadnił ją tym, że ostatni wielki tumult nastąpił w 1682 r.,